

VOINOVICH GÉZA

ARANY JÁNOS MINT AKADÉMIAI FŐTITKÁR

Előadás a Nyelv- és Irodalomtudományi Osztály 1952. okt. 27-én — Arany János halálának 70. évfordulója alkalmából — tartott felolvasó ülésén

A múlt század nagyobb felében a betű emberei, — ha származásuk meg nem kímélte őket az élet nehéz próbáitól, — nem gondolhattak arra, hogy irodalmi munkásságukból tudjanak megélni. Kisfaludy Károly, Vörösmarty szánták rá magukat először, de példájuk nem volt kecsegtető. A nagyobb rész papi vagy tanári állás után nézett, hogy munkájához biztonságos megélhetést szerezzen. Arany János helyzeténél és hajlamánál fogva ehhez a típushoz tartozott. Mikor élete delén, ötvenéves korában, összegyűjtötte költeményeit, mérlegre tette munkásságát, s lehangoltan adott számot magának erről a kettősségről. Talán keveslik, amennyit írt — mondta Tompának —, »de annyi és mindig oly terhes hivatal mellett nem elég az? Jegyzőség, professzorság, szerkesztés, titoknokság! mind egy egész embert kíván. — Mi marad aztán poétáskodni?« Ha a jegyzőségből ki nem szakítja a szabadságharc, talán eléggülten él. »Miért is kellett nekem odahagyni békés magányomat? Oly nyugodtan élnék én, egyszerű falusi jegyző, nem ismerve senkitől.« A tanári állásban a tanítani valók egyhangú ismétlődése, az időt őrlő dolgozatjavítás egyre súlyosabban nehezült reá; megfontoló természete ellenére készebb volt egy lapszerkesztés kockázatát vállalni. A jobb írók, barátai köréje gyűltek, de az irodalom szárnyait megtépázta a cenzúra; lapjának a kritikai szemle lett legerősebb oldala, mely kevéssé számíthat a közönség érdeklődésére. Ez is teher volt: kelletlen és kénytelen bírálatokat, irodalmi híreket írni; néha a címszalagokat is maga írta. Másfél évtized alatt harmadszor kezdett új pályát, új munkakört, s megint változásról kezdett gondolkodni. »Egyszerű élet ez,« — írta önéletrajzában. — »de mégsem nyugodt, csendes; — folytonos küzdés, melyben én voltam a gyöngébb fél.« — Váratlanul megürült az Akadémia titoknoki állása. Sokan órá gondoltak. Az Akadémiával már többszörös személyes kapcsolata volt. 1858-ban, mikor az önkényuralom először engedélyezett tagválasztást, december 15-én levelező taggá választották és még azon ülésben rendes taggá. Ugyanekkor Toldi Estéjét a Marcibányi-jutalom 50 aranyával jutalmazták meg. 1859-ben tartotta meg székfoglalóját Zrínyi és Tasso összehasonlító irodalomtörténeti jellemzésével. 1860-ban az Akadémia felszólítására írta meg a Széchenyi-ódát. 1864-ben Buda Halálát

koszorúzta meg az Akadémia. Lépésről lépésre közeledett az Akadémiához. — Az új hivatal biztos partot ígért. Írók, tudósok közt élhetett, hozzáilló munkakörben. Ha a kormány Kölesey választását a Wesselényi-pör miatt nem akadályozza, Kölesey lett volna első elődei sorában; nyomába Toldy Ferenc lépett, azután Szalay László. »Több az, mint hivatal« — írta neki Tompa. — 1865. január 20-án volt a választás. Arra Deák Ferenc is elment. 42 szavazatból 30 esett Aranyra; meghatva köszönte meg e »nevezetes többséget«. Volt pedig kiváló férfiú, aki azért nem szavazott rá, mert kárnak tartotta hivatali munkával elvonni a költészettől, — inkább az égi madarak példájára bízta volna megélhetését.

Még nem volt hajléka az Akadémiának. Könyvtára, hivatali helyiségei a Trattner—Károlyi-ház bérelt szobáiban szorongtak, közületeit a Nemzeti Múzeumban vagy a Városházán tartotta. 1858-ban indított gyűjtést Dessewffy Emil elnök; 1865. április 24-én már a palotában lehetett ülést tartani. A palotában titoknoki lakás is épült Szalay Lászlónak, de azt — Arany megválasztása után — bérbeadták neki: lakbér vagy a bérházban szerényebb lakás közt engedve választást. Arany — gyöngye egészségével — számbavette a palotabeli igen jó, légmentes lakást; a mindennapi bejárás a hivatalba terhére esett, új helye pedig kétszer annyira volt az Üllei-út—Erkel-utca sarkán álló lakásától. Büszke szerénysége magába fojtotta panaszát, egy fájón humorkás verssel könnyített magán; elzárta azt a kapcsos könyvbe.

Nincs ki ne lássa, bár csupa vak,
Hogy kocsis helye kocsin a bak;
Ha leszoritják, hajtja gyalog,
Csakhogy ez aztán lassu dolog.

A palota felavatásának dátumát írta alá: 1865. dec. 11. És hozzá tette: »fekete hálátlanság volna el nem ismernem s nyíltan nem hirdetnem a M. T. Akadémiától érdemen felül nyert jótéteményeket.« Helyzetét csak két esztendő múlva tárta fel az új alelnöknek, Lónyay Menyhértnek. »Úgy esett, mintha az Akadémia — vagy elnöke — mégsem tekintene Szalay utódjának.« Hogy az elnököt egy szóval megnevezi, abból kiérzik a vád, a pénzügyeket jól kezelő, de írók és tudósok kevésbé vevő Dessewffy ellen. Lónyay rögtön rendbehozott mindent, a lakást az Akadémia még a költő özvegyének is holtáig felajánlotta.

December 11-én terjesztette elő Arany első főtitkári jelentését. Két nap múlva tudta meg leánya súlyos betegségét; addig titkolták előtte. Egy költeményben vallotta meg remegését; mintha balsejtelem későbbre tartotta volna a befejezést. Kötelességtudása a 18-i összeülésig hivatalához kötötte, csak 19-én utazott le Szalontára — leánya halottas ágyához. Ez a költemény hosszú évekre utolsó megszólalása volt.

Sokan a hivatalra háritják elnémulását. Éppen orvosszert keresett a munkában, a külső tárgyakkal való foglalkozásban. »Beültem a gépies foglalkozásba nyakig« — írta Tompának.

Az Akadémia mintegy újra keletkezében volt. Még folyt a könyvtár és a hivatal költöztetése. Szinte minden ülés új alapítványokat jelentett be; egymást érték az adományok az épületre. A festő képet küldött — Madarász Viktor Thierry Amadé arcképét — ; a szerzetes — Rezeta, Petőfi cenzora — részvényeket hagyott a Tudós Társaságra. Egy Amerikába származott magyar mahagónifát küldött az ajtókra. Az ülésterem díszül Kubinyi Ferenc két tájképet festetett Ligetivel. Dessewffy elnök joggal dicsekedett : »kegyeltjei vagyunk a hazának, de sokat is vár tőlünk«. Ha az adakozók lelkesége megcsappant, a titkárt sürgették, hogy őket vállalt kötelezettségeikre figyelmeztesse. Sokan meg akarták nézni a palotát, a látogatókat a titkár vezette. Az irodában szinte minden munkát ő végzett. Ő iktatta az iratokat, írta a jegyzőkönyveket, ő vitte a levelezést. Csengery Antal szaporodó közéleti tevékenysége miatt 1865-ben lemondott a jegyzői tisztről; tollát Aranyra bízta. »... valósággal két hivatalt vittem öt hónapig« — panasolta Tompának. — Hivatalával járt, hogy ott legyen minden ülésen. Az osztályüléseket a titkári hivatalnak az udvarra néző nagy szobájában tartották (ahol most a kéziratár van); szomszédos lakásából titkári szobáján át nyitott be ide Arany. Felolvasás közben néha egy-egy humoros megjegyzést csúsztatott valamelyik szomszédjához; aki egyszer hozzájutott, eltette; egy kis sorozat meg is jelent az »Akadémiai papírszeletek« közt. Egy bírálathoz hozzá is szólott (1867. január 30.). Az ő kötelessége volt az ülésekre tárgyakról gondoskodni. Elhunyt tagok koporsója fölött tartandó búcsúztató beszédre neki kellett vállalkozót keresni; írta is egyszer sógorának, hogy éppen neki szándékozott levelet írni, »midőn Bugát halála hírért vettem s ez kivert sodromból, mert ily alkalommal én vagyok az Akadémia harangozója és temetésrendezője (halálmadár)«.

Mikor Arany elfoglalta hivatalát, az ülések még erősen korlátozva voltak. Az alapszabályokat 1854-ben az 'egylettörvény'-hez kellett alkalmazni, de még azon felül is változásokat ejtett rajta a megerősítő irat. Hiába adták be ez ellen a Deák Ferenc fogalmazta felterjesztést, nem volt rá válasz. Erre írta Széchenyi 1858. november 6-i döblingi levelét, hogy »a megváltoztatott alapszabályokat... ha parancsként csakugyan el kell fogadni, vérző szívvvel, de lecsépelhetetlen kedéllyel minden legkisebb megjegyzés nélkül — elfogodom«, de »óvást teszek... : én a haza oltárára tett áldozatomnak kamatait azon pillanattól kezdve fizetni nem fogom, hogyha adományom de facto... más vágásba szoríttatnék.« — Az önkényuralom eltiltotta nagy-gyűlések tartását, jutalmak kiadását, nem lehetett új tagokat választani. Örömmel kellett bejelenteni, ha az ország generál főkormányzója »az ajánlott tagokat kinevezni méltóztatott«. Az üléseken császári biztos ügyelt a kormány cél-

jaiba ütköző végzések elkerülésére. Vigyázni kellett minden szóra. A m a g y a r n é p h u m o r r ó l tartott székfoglalójában J ó k a i ebben az alakban idézte az ismeretes kuruc verset: »Ne higyj magyar a *nemzetnek*«, s hozzátette: 'bizonyosan a törököt értették alatta'. A tudomány és irodalom halottairól való megemlékezésben is óvatosnak kellett lenni. A kis-ülésben meg sem lehetett említeni J ó s i k a nevét, s bátorság kellett hozzá, ha a nagygyűlésen a titoknok mégis kimondta, hogy akiről az év halottairól közt szó van, »a névkönyveinkben nem, csak sziveinkben olvasható zarándok, kinek nem adhat sirt a föld, mely méltó koszoruit termette: Jósika Miklós«.

A nyomasztó körülmények ellenére is derekasan munkához láttak. Ez évekre esik, hogy az Akadémia nyelvművelő intézményből a tudományok akadémiaiává fejlődött. Első alapszabálya »a tudományok magyar nyelven művelését« vallotta feladatának. Széchenyi 1844. december 26-i elnöki beszédében hangoztatta: »Az Akadémiának soha nem volt politikai igénye, eszméje bizony mégsem foganszott másokból... mihez képest nemzeti nyelvünknek és ezzel oly szorosán egybekötött nemzeti létünknek... egy őrjével többje legyen.«

Első tagjai jobbára szépírók; a szépirodalmi, drámai jutalmakkal, a Nemzeti Játékszín kiadásával is a nyelv fejlesztését szolgálják. Az Akadémia nagy léptekkel halad tovább-tovább a több oldalú fejlődés útján. Mikor először oszthatnak ki jutalmakat, 1858-ban, a nemzeti szellem és nemzeti élet forrásműveit koszorúzzák meg: Petőfi költeményei mellett Szalay László és Horváth Mihály történelmi munkáit, Ipolyi Magyar Mythológiáját, Toldy Ferenc nemzeti irodalomtörténetét. 1860-ban Toldy Ferenc azt-túzi feladatul: »a hazát minden tekintetek alatt megismerni«. 1865-ben, mikor Arany első titkári jelentését olvasta, az elnök, Teleki József Széchenyi szavait idézte: »nem mennyiség, hanem minőség az erőnek sarkalata«. 1867-ben Eötvös József már azt hirdeti: »A tudomány legfőbb célja maga a tudomány, és szükség, hogy legyenek olyanok, kik tisztán azért lelkesülnek. A legmagasabb tetőket mindig csak azok érik el, kik ott egy tágabb látkörnél nem keresnek egyebet.« 1868-ban pedig így látja: »részt kell venni a nagy munkában, mely Európa szerte a tudományok körében a népek felszabadításáért folyik«. Szinte minden évben új lépés az Akadémia feladatának kiszélesítése felé.

Arany első hivatali évében pezsgő élet uralkodik. 74 osztályülésről számol be. A nyelvtudományi osztály ekkor Czuczor és Fogarasi nagy szótárának III. kötetét adta ki. Nyelvemléktárt, tájszótárt terveznek; nyelvtörténeti szótárra készülnek. Budenz és Vámbéry vívják csatározásaikat. A nagygyűlésen Toldy előadást tart a magyar irodalom befolyásáról a nemzeti életre, a legrégebb időtől fogva. Mátray Gábor a magyar nemzeti dallam körül vizsgálódik. A történettudomány terén a Történelmi Emlékek és a Történelmi Tár kötetei vannak évenként megjelenőben. Gyűjtögetik külföldi okmánytárak magyar anyagát. Folynak közleményei az Archeologiai Bizottságnak.

Archeologiai Értesítőt is indítanak, mely a legújabban feltárt leleteket kíséri figyelemmel. »Mint hogy belügyeit maga intézi a nemzet — írják, — elő kell mozdítani az államtudományok, nemzetgazdaság művelését.« Az utóbbit a statisztikai bizottságból fejlesztik ki. Az elnök maga is szóvá teszi, hogy az exakt tudományok kevesebb eredményt tudnak felmutatni, pedig a tagok sorában ült a fáradhatatlan kísérletező Jedlik Ányos, s az érdeklődés oly nagy, hogy Bunsent, Faradayt, Herschelt, Liebiget külső tagokká választják. A jelentések az eszközök és anyagiak híját okolják.

A közeli években az Akadémia munkásságának nyilvánossá tételére Csengery Antal félhivonként megjelenő Értesítőt kíván indítani idegen nyelven is, de az elől a többség elzárkózik. Szolgálják a tudomány terjesztését is, megalakul a könyvkiadó bizottság, eredeti és fordított jeles művek kiadására, tetemes költséggel, abban a tudatban, hogy le kell mondani arról a kilátásról, mintha a kiadások költségeit fedezni tudná a kiadványok jövedelme. Száznál több tanintézetnek küldik meg a könyveket ajándékol; ezzel meg az eleve olesóra szabott árakkal az Akadémia »mintegy kamatait fizeti meg a kezei közé elhelyezett tőkének«. 1872-ben elhatározták egy Corpus Poetarum kiadását. 1874-ben meg is indul, Régi Magyar Költők Tára címen. Munkába veszik a helyesírás revízióját. »E tekintetben nagy gondatlanság, sőt elvtelenség uralkodik« — panaszolja a jelentés 1870-ben. Öt év múltán jelentik: »A helyesírás szabályainak megállapítása valahára végetért; de — számos, még nem tisztázott kérdést inkább megkerülve, mint megoldva, egy-egy analógiai ellentmondást inkább lealkudva, mint elenyésztetve, — az óhajtottnál szerényebb látattal.« És ez természetes, — találja, — mert a történeti és tájszótári nyelvanyag teljes összegyűjtése nélkül »az etymologia s enélkül az orthographia nem biztos eléggé, hogy végleges szabályokat alkosson«. — Az Akadémia támogatása tartotta fenn a nyelvbéli visszaélések ellen küzdő folyóiratot, a Magyar Nyelvőrt. A nyelv gondozásában az Akadémia mindig hű maradt legelső feladatához. — Toldy azt is indítványozta: »alkosson vagy segítse az Akadémia egy időszakos irodalmi közlönyt, mely egyfelől a külföldi irodalom legfontosabb, vagy reánk nézve érdeklő tüneményeit ismertesse, másfelől a hazai irodalmat folyvást figyelemmel kísérje, s beható tárgyilagos kritika által annak helyes irányt adjon.« A folyóirat, a Budapesti Szemle még azon évben megindult. — Így 18-ra emelkedett az Akadémia folyóiratainak száma.

Nem szeretném azt a megjegyzést kelteni, mintha az Akadémia ez években teljesített munkáját jórészen a főtitkárnak kívánnám tulajdonítani. A valóság annyi, hogy a felolvasásokról való gondoskodás az ő feladata volt (első éveiben még nem voltak osztálytitkárok), tiszte volt végighallgatni minden felolvasást, az ő gondja volt a levelezés, az osztályok jutalmi javaslatai az ő fogalmazásában kerültek az összesülés elé, az új kiadványok az ő íróasztalán mentek keresztül. Ami azt jelenti: a l á t s z ó eredmények

l á t h a t a t l a n előkészítése volt részben az ő munkája. Nagyobb része volt 'a kényszer foltjait magukon viselő' alapszabályok kétszeri módosításában; ezek hibáit ő ismerte legalaposabban. 1866-ig az osztályok együtt tartották üléseiket, tekintettel voltak a nem szakbeli, sőt a kívül álló közönségre is. Ezentúl minden osztály a maga körében vitatja meg ügyeit, elkülönített szakmunkásság folyik, a választás is osztályonként történik. — 1869-ben megszűnik az a visszás helyzet, hogy az igazgatótanácsban az alapítók által választott tagok ülnek. Most jutnak szóhoz a tudós-tagok. Minden tudományos szak önállósul, az osztályok költségvetése elkülönül, mindenik osztály elnököt és titkárt választ magának. Ebből következik, hogy az eddigi titoknok főtitkár lesz. A hivatal személyzete növekedik. Eötvös minden úton-módon könnyíteni kíván Arany terhein, a gépies tennivalókat a jegyzőre hárítva, hogy a főtitkár ne is legyen kénytelen minden nap bejárni hivatalába. De Arany lelkiismeretessége nem él ilyen szabadságokkal.

Nem kell azt képzelni, hogy a főtitkári hivatalban egy szürke öreg ember ült kelletlenül az íróasztal mellett, amint egy kedvetlen napon a fiatal Munkácsy látta, mikor egy barátjának pályaművét nyújtotta be. A főtitkár érte nyúlt, átvette, köszönt. Ha benyitunk a szomszédos főtitkári szobába, ott az íróasztalon készülöben levő Shakespeare-fordításokat látunk: A Nyáréji Álomét, 1866-ban Hamletét, 1868-ban János Királyét. 1872-től 1874-ig egymás mellé rakja fiókjában Aristophanes összes darabjainak fordítását. A hivatal nem öli ki belőle az író még hivatalos irataiban sem. Nekrológjai szűkszavúan összezsúfolt kis tanulmányok, művészi formában. Évenkénti jelentéseiben a kidőlteket sokszor egy mondattal tudja jellemezni. A palotát építő Dessewffy Emilt ezzel az idézettel: »Monumentum quaeris? Circumspice!« — Az ilyen mondatokba a megindultság szónoki bensőséget és hangot önt, mint legelső jelentésében elődének, Szalay Lászlónak említésénél: »kinek elvesztése, mint tisztviselőé is mennyire érzékeny csapás intézetünkre, semmi sem hirdeti hangosabban, mint éppen az ellentét, hogy én állok megürült nyomán!«

Évi jelentéseiben a száraz beszámoló adatai ritkán adnak módot kitérésre. Első megszólalása helyreigazítja azt a felfogást, mely a tudománytól rögtön szembeötlő gyakorlati hasznot kíván, másképp kozmopolitóság gyanújába veszi; nem akarja látni, hogy a találmányok, az élet apró kényelmei mind a tudomány aprópénzei. 1867-ben felteszi a kérdést: »vajjon a nyelvre nézve tesz-e annyit e tudományos intézet, amennyit e szakbeli tagjai jókora számához mérve tehetne?« Főkép a nyelvkorcsosulás idején, midőn »szavaink, szólásmódjaink . . . elhálnak, kivesznek, szókötésünk velős rövidsége szükségtelen körülírásokban mállik szét, szórendünk zavarba jó; a felozslás processzusa immár nyelvtani alakjainkat is megtámadta?« — Korosabb kortársaink, ha fogékonyak a nyelv épsége és szépsége iránt, hányszor nem vehetik észre magukon is, amit Arany János mondott: »Ime én magam, ki folyvást törekedtem megörzeni magyarságomat, nem hosszú éltem folytán,

gyermekkori emlékeim közt, néha oly szófordulatra bukkanok, mely akkor közkeletű volt, ma már engem is meglep szokatlansága által.« Nem kárhoztatja a nyelvet újító mozgalmat, hiszen »eredetét azon másokra vezethetni vissza, mely jóval előbb a kötetészetben folyt le«, — de szükségét látná, hogy »hozzaértők a rakoncátlan ujitási dühöt mérsékelni próbálják«. — 1868-ban, mikor a politikai élet minden érdeklődést magára vont, figyelmeztet: »Hogy a tudomány a politikai élet minden lendületével hátrább essék, ez nem mutatna összes államszervezetünk épségére. Mert nem az a test ép és egész: séges, melynek vére erős rohamokban, majd a szivvre, majd a fejre tódul: hanem amelyben minden szerv teljes összhangban működik.« Mégis 1871-ben maga is úgy látja, nem volna méltányos panaszt emelni a szerényebb eredmények miatt. »Mindabban, ami történt, az emberiség évezredes haladásának egyszerre tagadását véltük látni, s a tudomány férfiát kétely zsibbasztá, vajon, amit az ismeret-vágy, messze multban elenyésző századok óta, hangyaszorgalommal, vas türelemmel összehordott, nem fogja e ismét elsöpreni duló vihar; vajon a fáklya, mellyel ő az emberiség utjait megvilágítja, nem fog-e ezentul csupán kanócul használatni minden eddigi építmény elhamvasztására. Csuda lett volna-e, ha a nyelvtudós döbbenve áll meg rokonító munkájában, látva, hogy művét az erőszak országok hódítására, népfajok irtására kezdi kizsákmányolni; ha Clio eldobja tollát, midőn a népvándorlások iszonyait ismétlődni tapasztalja; ha a jogtudós botránkozva veszi észre, annyi szép elmélete után, az ököljog visszatértét. Ha a bölcselem éppen választott népe tettein kénytelen pirulni; ha végre a mennyiségi és természettudományok minden dicsőített fejleménye, óriási haladása kiválóan arra fordítatik, hogy a rombolás eszközeit tegye ellenállhatatlanokká.« Ez az elszörnyedés keltette töredékben maradt költeményének, »A néma háboru«-nak képét, melyben a szenvedély hangja nélkül, mint néma öldöklő gépek, irtják egymást a seregek.

Utolsó jelentésében még egyszer a csendes, folyamatos munkásság érdemét dicséri. A laikus a tudomány óriási léptei helyett egy-egy év képében nagy igazságok helyett többnyire még kétséges hipotéziseket találna, világra szóló felfedezések helyett kalandosnak látszó vállalatokat, mint ahogy avatott szem is ritkán látja meg a csírában a leendő terebélyes fát. »A tudomány döntő csatái sem oly minden naposak, sőt nem is minden éviiek.«

Az évek során fogyó erővel és fogyó kedvvel végezte teendőit. Jelentései egyre rövidebbek. Többször vágott volna menekülni a »kötelesség vampir-vágyá«-tól. Már megválasztásakor időlegesen kívánta tekinteni állását. »Egy-két év megmutatja, képes leszek-e betölteni fontos hivatalomat.« Elhárítja az egyetemi tanszékre szóló meghívást, el az országgyűlés határozatát, mellyel egy érdemes írónak évdíjat kíván juttatni. »Független szegénységre« vágott. »Nem pusztán a röstség hajtott volna erre, inkább az, hogy még valamit kedvem szerint dolgozhassak«, írja sógorának; »bevégezni egyetmsást töredék munkáimból« — mondja Tompának.

1876 végén beadja lemondását. »Eróm hanyatlása mind inkább, s napról napra meggyőz arról, hogy a Tekintetes Akadémia iránt csak az által teljesíthetem legjobban kötelességemet, ha a főtítkári hivatalról valahára lemondok.« Megmarasztották állásában. Terhein segéderővel könnyítettek. 1877-ben megismétli kérelmét. Egy évre fölmentik, helyettesről gondoskodnak. 1878-ban ezt meghosszabbítják. 1879-ben végre engednek hajthatatlan kívánságának. Fizetését azonban nem fogadja el, a lefolyt két évre sem. Így legalább a lakás megtartására kérik, tiszteletbeli főtítkárrá választják és az igazgatótanács tagjává.

A sóvárgott nyugalomban nem sokáig volt része, de az a vágya betelt: »ha magányos mélézásaim közt tán meglátogatna még a Muzsa«. 1877 »áldott őszén«, a Margit-szigeten, szinte naponként új költeménnyel gazdagszik a »Kapsos könyv«, olyan csodálatos költeményekkel, mint a »Honnan és hová?«, a »Vörös Rébék«, a »Hidavatás«. 1879-ben befejezi a »Toldi szerelmé«-t. 1881-ben »Csaba királyfi« új dolgozatába fog. Mint az őszi nap, bőven ontotta sugarait, mielőtt titokzatosan lenyugodott.

Ez évek bőséges kincseit részben az Akadémiának köszöni az irodalom.

Akadémiánk némi módosítással elmondhatja róla, amit a francia Akadémia mondott M o l i è r e-ről: »Az ő dicsőségének nincsen semmi híja, de ő hiányoznék a mienkből.«